

ХҒТАР 11.15.37
Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-147-2-197-207>

Қытайдың Батыс өңірді игеру бағдарламасы және оның Қазақстанға саяси-экономикалық ықпалы

Д. Мәсімханұлы^{ID}, Е. Жомарт*^{ID}, Т.Қадыл^{ID}

Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

(E-mail: masimkhan-63@mail.ru, silas.kaz.3@mail.ru, taldaobekashimkhan@gmail.com)

Аңдатпа. Бұл мақалада Жапония Халықаралық ынтымақтастық агенттігінің JICA (Japan International Cooperation Agency, бұдан әрі – агенттік) бағдарламасы бойынша Орталық Азия елдерінде (Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан) білім беру процесіне интернационалдандыру құралдарын енгізу мәселесі талданған. Мақалада агенттіктің тәжірибесін қарастыру, сондай-ақ халықаралық ынтымақтастық бағдарламасына қатысатын Орталық Азия үшін ашылатын перспективаларды айқындау мақсаты қойылды. Агенттік зерттеу нысаны болып табылады. Зерттеу барысында агенттік материалдары қолданылды.

Мақаланың өзектілігі интернационалдандыруды енгізудің негізгі құралдарын, атап айтқанда агенттікті зерттеу болып табылады, оның рөлі студенттермен алмасу бағдарламаларын, оның ішінде мемлекеттік құрылымдар өкілдерін, зерттеу орталықтары мен еріктілер қозғалыстарын дамытуды жүзеге асыру болып табылады. Интернационалдандыру саясатын енгізу перспективаларының қатарында оқытудың халықаралық стандарттарын енгізу, мамандардың біліктілігі, сапалы кәсіби даярлық алу мүмкіндігі бар.

Зерттеу нәтижесінде жапон мәдени және білім беру саясатын Орталық Азия елдері агенттік арқылы ұзақ мерзімді негізде орнықтырады деген қорытындыға келді. Агенттік білім беру бағдарламаларын (курстарын) қаржыландыру, ұйымдастыру және өткізу арқылы әртүрлі салаларда жоғары білікті кадрларды даярлау үшін адами ресурстарды дамытуға көмек көрсетуді жалғастыруға ниетті. Дамушы елдерде білім беруді одан әрі интернационалдандыру білім беру процесінің тиімділігін арттырудың негізгі объектісіне айналады. Жапондық агенттіктің интернационалдандыру құралын енгізу тәжірибесі бәсекеге қабілеттілікке және кадрлардың біліктілігін арттыруға оң әсер етеді. Бұдан басқа, өзге елдердің интернационалдандыру саясатындағы проблемалық аймақтарды талдау және анықтау Қазақстан Республикасында білім беру саласында сапалы құралдарды енгізуге көмектеседі.

Түйін сөздер: Жапония, Орталық Азия, Қазақстан, интернационалдандыру, халықаралық ынтымақтастық, бағдарлама, дамуға ресми көмек, білім беру.

Түсті: 24.05.2024; Мақұлданды: 14.06.2024; Онлайн қолжетімді: 28.06.2024

Кіріспе

Қытай Халық Республикасы – бүгінгі күні экономикасы қуатты, халық саны көп, әскери қуаты мықты алпауыт ел. Осындай мүмкіндіктері бар Қытай әлемдік саясаттың көшбасшысы болуға талпынып келе жатқаны айқын байқалады. Ол үшін алдымен елдегі саяси тұрақтылықты, әлеуметтік-экономикалық теңдікті, ұлттық татулықты сақтауға ұдайы көңіл бөлуде.

Кез келген мемлекет өзінің ұлттық және мемлекеттік мүдде тұрғысынан ұлттық саясатын жүргізеді. Ұлттық саясат мемлекетті құраушы ұлт үшін тиімді болғанымен, ондағы этникалық азшылықтар үшін кейбір тиімсіз тұстары болады. Қытайдың Батыс өңірді игеру саясаты ондағы аз ұлттардың материалдық жағдайын жақсартқанымен, ұлттық болмысына, руханият саласына үлкен өзгерістер әкелгені байқалуда. Сонымен бірге Қазақстанға Қытайдан келетін трансшекаралық өзендер суының азаюы, бір белдеу, бір жол стратегиялық жоспарының ықпалымен туындаған мәселелері де күн тәртібінде тұр.

Қытайдың Батыс өңір деп атаған аймағы – аз ұлттар көп шоғырланған ішкі Қытайдан шалғай жатқан өңір саналады. Қазақстан Қытайдың Батыс өңіріндегі Шыңжаң өлкесімен шекаралас әрі осы өлкенің халқымен түп тамыры бір болғандықтан, сонымен қатар тарихи байланысы мен мәдени сабақтастығы үзілмей жалғасып келе жатқандықтан, бұл өлкенің біз үшін алар орны ерекше. Өйткені аталған өлкеде қазақ қандастарымызбен бірге ұйғыр, қырғыз, татар, өзбек, тыва (Қом Қанас моңғолы аталып жүр), алтай (кәпір қырғыз аталып жүр), салар қатарлы түркі тілдес бауырлас халықтар да мекен етеді.

Қытайдың Батыс өңірді барынша игеру жоспары 2000 жылдан бері іске асырылып келе жатыр. Аталған жоспар аясында Қытай Батыс өңірді игерудің озық үлгілерін жарыққа шығарды. Бұл мақалада Қытайдың өз ішіндегі Батыс өңірді игеру стратегиялық жоспары туралы талқылаймыз.

Зерттеу әдістері

Қытайдың “Батыс өңір” атауының мағынасы мен мәнін айқындап, аталған өңірдің әлеуметтік, саяси, экономикалық мәселелері салыстырмалы талдау әдісі арқылы зерттеліп, стратегиялық, аналитикалық шолу жасалды.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Зерттеудің деректік негізі – құжаттық дереккөздер кешені болып табылады. Ұсынылған мақалада Қытайдың Батыс өңіріне қатысты зерттеулер жүргізген батыстық, қытайлық, сондай-ақ қазақстандық зерттеушілердің еңбектері пайдаланылды. Атап айтқанда қытайлық мұрағаттық құжаттармен қоса, Зың Фейюань секілді атақты ғалымдардың мәліметтері және “Қытайдың Батыс өңірді дамыту жоспары”, т.б. ресми құжаттар қарастырылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қытай Халық Республикасы 1978 жылы желтоқсан айында мемлекеттік XI кезекті III пленумында қабылданған “Әлеуметтік реформа жүргізу, есікті ашық ұстау” саясатынан кейін үлкен табыстарға қол жеткізді. Аталған қоғамдық реформа аясында шетелдерге ашықтық саясатын ұстанып, сыртқы қарым-қатынасын жандандырды. Өзелінде алдымен ауыл шаруашылық саласына, одан кейін сауда-өнеркәсіп саласына, әрі қарай ғылым-білім саласына кешенді реформа жүргізу арқылы жоспарлы экономикалық жүйеден нарықтық экономикалық бағытқа көшуге күш салды. Нәтижесінде экономикалық құрылым оңтайланып, жаңара бастады.

Бұл бағдарлама бойынша, алдымен Қытайдың Оңтүстік Шығыс теңіз жағалауларындағы аймақтарды, одан кейін Орталық және Солтүстік Шығыс өңірлерді дамыту жоспарлары іске асырыла бастады. Уақыт өте келе бұл бастамалар өз жемісін беріп, Қытайды биік белестерге шығарды. Алайда әлеуметтік экономика, ғылым-білім, өндірістік техника саласында Қытайдың Оңтүстік, Оңтүстік Шығыс, Шығыс, Солтүстік Шығыс, Орталық аймақтары дамып, елдің батыс, батыс солтүстік, батыс оңтүстік өңірлері артта қалды. Бұның өзі біртұтас елдегі әлеуметтік-экономикалық қайшылықтарға алып келді.

Қытай Халық Республикасы XX ғасырдың 80-ші жылдарынан бастап елдегі жоспарлы реформалардың жемісін көре бастады. Халықтың тұрмыс-тіршілігі жақсарып, мемлекеттің экономикалық қуаты артып, дүниежүзі елдерінің арасында экономикада жетекші елдердің қатарынан орын алды. Қытайда соңғы 30 жыл көлемінде елдің экономикасы өсіп, 2010 жылы әлемдік елдер арасында номиналды ЖІӨ-нің мөлшері бойынша екінші орынға шықты. Бұл көрсеткіш көлемі жағынан өте үлкен болғанымен, халық саны өте көп Қытайдың әрбір жан басына шаққанда табыс, халықтың тұрмыс деңгейі дамыған және орташа дамыған елдердің жан басына шаққандағы табыс мөлшерінен артта қалып кеткені байқалады.

1999 жылы наурыз айында Бейжіңде өткен мемлекеттік халық құрылтайының IX кезекті II Пленумында Қытай Төрағасы Цзян Цзэминь: “Орталық Комитет Орталық-Батыс аймақтарды игеруді жылдамдату бағдарламасын анықтады. Сондай-ақ бұл ел ішіндегі жағдайда үйлесімді дамытуға негізгі рөл ойнайтын аталмыш бағдарлама басты шарты ретінде қабылданып, қаржы саясатын белсенді түрде іске асырылады. Бұл біздің дамуымыздың ұлы стратегиялық идеясы болып табылады” [1] - деп мәлімдеді. Осы кезден бастап Батыс өңірді игерудің жоспарлары күн тәртібіне шықты. Қытай өзінің «Батыс бөлікті барынша игеру» стратегиялық жоспарын 2000 жылдан бастап жүзеге асыра бастады. Бұл Қытайдың кезең-кезеңімен, рет-ретімен іске асырып келе жатқан әлеуметтік даму бағдарламасының аса зор көлемдегі ең күрделісі болып табылады.

Ең алдымен Қытай Мемлекеттік жоспарлау Комитеті елдің Батыс аймағын игерудің нақты жоспарларын жасауға кірісті. Қытай Үкіметі алғашқы үш жыл ішінде мемлекеттік бюджеттің құрылыс қаражатынан Батыс аймаққа 270 миллиард юань жұмсаған. Бұдан басқа инфрақұрылымға 200 миллиард юань, әлеуметтік істерге 10 миллиард юань қаржы жұмсалған [1]. Одан кейін де жұмсалатын қаржының көлемі жыл сайын өсіп отырғандығы белгілі. Демек, бұдан Батыс бөлікті игеру науқаны жыл сайын қарқын алып келе жатқандығын байқауға болады.

Қытай еліндегі “Батыс өңір” деп аталатын аймақ – Шыңжаң, Ганьсу, Цинхай және Тибет өңірлерін қоса алғанда (4 млн. км²), тұтас Қытай территориясының тең жартысына жуығын құрайды, және территориялық жағынан теңіз-мұхиттан тым шалғайда орналасқан. Жалпы жан саны 60 миллион шамасында болса, оның ішіндегі аз ұлттардың жалпы саны шамамен 25 миллионнан астам адамды қамтиды. Батыс өңір теңіз-мұхиттан тым шалғайда жатыр. Аталған өңірлерде ұйғыр, тибет, қазақ, моңғол, дүңген, қырғыз, тәжік, салар, сары ұйғыр, т.б. аз ұлттар қоныстанған, жер түзілісі негізінен таулы, жазық, адырлы ойпат, биік үстіртті болып келеді, басым бөлігін шөл және шөлейт алып жатыр. Сонымен бірге бұл өңірде әлемдегі ең биік шың – Джомолунгма (8848 м.) және әлемдегі ең төменгі ойыстардың бірі – Тұрпан ойпаты (154 м.) бар. Қытайдың ежелгі деректеріне сүйенсек, “Батыс өңір” деп аталатын аумақ Қытайдың Ұлы қорғанынан бастап батысқа қарайғы өңірлер екендігі айтылады. Қытайлар Ұлы қорғанның сыртындағы халықтарды “Хулар” (варварлар, яғни жабайылар) деп атаған [2. 302 б.]. Қытайлар осыдан екі мың жыл бұрын Батыс өңірдегі мемлекеттер туралы деректер қалдырған. Қытай деректеріне негізделгенде, Батыс өңірдегі Үйсін мемлекетінде 120 мың түтін, 630 мың адам, 188 мың 300 әскер бар екені, Үйсіннен өзге қырық мемлекетте 39 мың 895 түтін, 309 мың 557 адам, 70 мың 499 әскері болған [2. 16 б.], яғни, сол замандағы Батыс өңірдегі халықтардың өз алдына хандық құрып, тәуелсіз өмір сүргені баяндалады. Қытайдың Хань патшалығы (б.з.д. 206-б.з.220 ж.) тұсында қолбасы Баң Чао қасына Шүй Ганды ертіп Батыс өңірге келген. Ол туралы деректе: «Үйсін елінің әскери күші мығым. Оның күшін пайдалану керек» - деп ойлаған Бан Чао патша сарайына хат жазып: “Үйсінде садақ тартуға жарайтын 100 мың жауынгері бар іргелі ел. Сондықтан Хань Уди Үйсін ханына бір ханшаны ұзатқан екен. Хань Суанди заманында оларды қолға қондырудың абзалдығын көрдік. Бүгінгі таңда елші жіберу арқылы олардың көңілін аулап, күш біріктіруге болады деді, патша мұны қабылдады” [2. 281б.].

Ертедегі Қытай деректерінде “Батыс өңір” атауы мынадай екі түрлі мағынада қолданылып, орныққан географиялық термин. Оның бірінші мағынасы: негізінен 1884 жылға дейін Шыңжаң өлкесін меңзейтін ұғым болса; екінші мағынасы: қазіргі ҚХР Ганьсу өлкесінің Юймингуань, Яңгуань қамалдарының батысындағы ұлан-ғайыр өлкелерді, яғни тұтас “Орталық Азияны” білдіретін ұғым ретінде қолданылады. Ал Орта Азияның нақты қамтитын аумағы ғылымда әлі толық айқындала қойған жоқ. Жалпы “Орта Азия” немесе “Орталық Азия” деген ұғымдар – нақты бір мемлекет аты немесе белгілі саяси аймақтың да атауы емес, яғни, ол – географиялық атау. БҰҰ жанындағы ЮНЕСКО-ның Орта Азия туралы зерттеулеріне қарағанда, бұл өңір бүгінгі Орта Азиядағы бірнеше республика мен ҚХР-ның Шыңжаң өлкесін, сондай-ақ Моңғолия, Ауғанстан, Пәкістан, Иран қатарлы елдердің территориясын қатар қамтиды [3. 5 б.].

Этнографиялық салаларда XVIII ғасырда өмірге келген Қытайдағы түркология ғылымының бастау көзі болып есептелетін “Батыс өңірге саяхат”, “Батыс өңірдегі бәдәуилер елі”, “Батыс өңір шежіресі”, “Батыс өңірден байқағандар” деген секілді іргелі еңбектерді аттап өте алмаймыз. Өйткені бұл еңбектер қазіргі Шыңжаң өңірі мен Орта Азия және Ұлы Жібек жолы бойындағы елдердің салт-дәстүрін, тарихы мен географиялық жағдайын, тіл-жазу мәдениетін зерттеуде ерекше маңызға ие. Ең бастысы, бұл - Қытайдағы түркология ғылымының басты құрамдас бөлігі болып табылады [4. 80 б.].

Батыс өңір – ежелден бері көптеген ұлттар аралас қоныстанып келе жатқан өңір. Сондай-ақ Қытай және Батыс мәдениетінің пайда болуы, алмасуы, таралуы осы аймақ

тұрғындары арқылы жүзеге асатындықтан, Батыс өңір тұрғындарының нәсілдік ерекшелігін зерттеу де ғылымдағы өзекті мәселенің біріне айналды. Нәсіл дегеніміз адам нәсілі мен ұлттық тектілікті өз ішіне алады [4. 57-58 бб.].

Қытайдың Батыс өңірінің табиғи байлығы мол. Бұл өлкедегі ресурстар көзі бүкіл елдегі мұнай-газ қорының көп бөлігін құрайды. Қытай үкіметі Батыс өңірді игеру стратегиясында “маңыздылардың маңыздысы ретінде Шыңжаңды жедел игеру” деп санайды. 2000 жылы Шыңжаңда “Шыңжаңды жедел игеру кеңесі” құрылды. Арнайы бағдарлама дайындап, Шыңжаңды жедел игерудің жоба-жоспарын жасады. 1. Аймақтың табиғи ресурстық әлеуетін негізгі өнімдер базасын кеңейту стратегиясына өзгерту, негіздік инфрақұрылымдық құрылыстарды дамыту, өндіріс құрылымдарын оңтайландырып, нарық сұранысы бойынша экономикалық іс-шаралар жүргізу; 2. Экономикалық өнімділікті жоғарылатуды шаруашылық істердің басты мақсатына айналдыру, ғылыми білім беру арқылы Шыңжаңды көркейту, белсенді түрде кадр мамандарын жетілдіру және қабылдау; 3. Әлеуметтік жүйеге жаңалықтар енгізу, сыртқа есік ашуды кеңейту арқылы Шыңжаңды игеруге ыңғайлы орта қалыптастыру; 4. Экономика, қоғам, қазба байлықтары мен қоршаған ортаны өзара үйлесімді дамыту; 5. Жер жағдайына қарай әлеуетті саланың белсенділігін арттыру, маңыздыларын алға қою; Әлеуеті күштілерді қолдау, жаңа экономикалық дамуды қалыптастыру; 6. Тұрғындардың кірісін және заттық мәдени тұрмыс деңгейін жоғарылату [5].

Біздің басты назарда тұрған Шыңжаң өңірі Қытайдың экономикалық дамуы, энергетикалық және әскери қауіпсіздігі мен геосаяси мүдделер тұрғысынан өте маңызды аймақ болып табылады. Демек, Шыңжаң – Қытайдың энергетикалық күре тамыры есептелінеді. Шыңжаңдағы Тарым ойпаты, Тұрпан-Құмыл алабы, Жоңғар ойпаты энергия өндірісінің маңызды аймақтары саналады. 2019 жылғы статистикалық мәліметтерге негіздесек, Шыңжаңдағы мұнай қоры 23 млрд. тонна, Қытайдың жалпы мұнай қорының 30%-ын, ал табиғи газ 16 трлн. текше метр, Қытайдың жалпы газ қорының 34%-ын құрайтындығы, сондай-ақ 2,19 трлн. тонна көмір бар екендігі болжанған. Қытайдың жалпы көмір қорының 40%-ын ұстайды [6]. Қытай – тұрақты экономикалық дамуын сақтап, үздіксіз өсіп келе жатқан қуатты ел. Бұл елдің энергетикалық қажеттілігі күн сайын артып, қазіргі таңда бүкіл әлем елдері бойынша жалпы энергия тұтынудың төрттен бірін құрайтыны белгілі болып отыр. Шыңжаң өлкесі Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Ауғанстан, Пәкістан, Үндістан, Моңғолия, Ресей қатарлы 8 мемлекетпен шекараласады. Шыңжаң шекарасының осыншама көп елдермен шектесіп жатуы Қытайдың энергия импортында маңызды дәліз болып табылады. Орта Азиядан Шыңжаң жері арқылы Орталық Азия-Қытай табиғи газ құбыры, Қазақстан-Қытай мұнай құбыры өтеді. Ежелгі Ұлы Жібек жолы, бүгінгі Батыс Қытай Батыс Еуропа тас жолы кесіп өтетін, тоғыз жолдың торабында орналасқан Шыңжаңның энергия өндірісі мен энергия тасымалында атқарар орны ерекше.

Қытайдың Батыс өңірді игеру стратегиясының қамтитын ауқымы кең, мерзімі ұзақ. Осы жоба аясында Батыс өңірдегі энергия көздерін пайдаланумен қатар, мемлекеттің тұтастығын қамтамасыз ету мақсатымен бір тіл, бір халық ұранымен біртұтас ұлттық мемлекет құру бағыты аясында автономиялы өңірлерге де ұлттық саясаттың жүргізіліп жатқаны байқалады.

Аз ұлттар шоғырлы қоныстанған Батыс өңірді игеру бағдарламасы аясында Ішкі Қытай өлкелерінен бірнеше миллиондаған халық арнайы бағдарламалар аясында қоныс аударды. Өңірдегі демографиялық өсім көшіп келушілердің үлесімен көбейді. Өңірде хань ұлтының саны артып, халықтар арасында бір-бірімен некеленгендер саны көбейіп, аз ұлттар шоғырлы қоныстанған өңірлердегі жергілікті халықтың тілі, діні, салт-дәстүр мәдениетіне орасан зор ықпал етті. Аз ұлттардың ұлттық тіл-жазуының қолданыс аясы тарыла бастады. Жер және табиғи ресурстардың жетіспеу мәселелері пайда бола бастады, өндірістік, ауылшаруашылық және ауызсуға деген сұраныс артып, өңірде су тапшылығын тудырды. Шыңжаң үкіметі мемлекеттің Батыс өңірді барынша игеру саясаты аясында аймақтағы су ресурстарын пайдаланудың жаңа әдіс-тәсілдерін жарыққа шығарды. Мысалы, Үрімжі, Қарамайлы қалаларының су тапшылығын шешу үшін Алтай тауларынан бастау алатын Қараертис суын оңтүстікке қарай бұрып, Жоңғар ойпаты арқылы Қарамайлы қаласына дейінгі каналды іске қосты. Ертіске құятын Буыршын өзенін буып, Үрімжі қаласына жеткізетін ірі канал құрылысы салынып жатыр. Іле өзені Балқаш көліне құятын сулардың 80%-ын құрайды. Ал, Текес өзені Іле өзені суының 50%-ын құрайды. Текес ауданының Қаратоғай ауылы мен Тоғызтарау ауданының Жырғалаң ауылының түйіскен жерінен Текес өзенін екі жерден буып, Тоғызтарау және Шапшал аудандарындағы Үйсін тауының солтүстік бөктеріндегі шөлейтті аумақтарды суландырып, тың жерлерді ауылшаруашылығына пайдалану жобасы іске асырылды. Солтүстіктің суын оңтүстікке бұру жобасы аясында Текес өзенінің негізгі бөлігі саналатын Көксу өзенінің суын Бозадыр таулы шатқалынан буып (теңіз деңгейінен 1700 метр биік), оңтүстіктегі Ақсу аймағының Бай ауданына жеткізу, ондағы сусыз жерлерді суландыру, өңірдің экологиялық мәселесін шешуді көздейді. Моңғолкүре ауданындағы Ақаяз өзенінің (теңіз деңгейінен 2189 метр биік) де суын оңтүстіктегі Бай ауданына асыру жоспары бар екені айтылуда. Бұның бәрі іске асса, Ақсу аймағының су мәселесін шешуде маңызды рөл атқарғанымен, орташа тереңдігі бес метрден аспайтын Балқаш көлінің тағдыры алаңдатады. Қазақстан-Қытай су қатынастарына қатысты мәселелер бірінші кезекте Ертіс пен Іле өзендерін қамтиды. Қазақстан аумағындағы Ертіс бассейнінде екі жарым миллион адам тұрады. Қазақстан үкіметі тәуелсіздік алған алғашқы күннен бастап трансшекаралық өзендердің проблемасын басымдық берілетін проблема ретінде қарап, 1992 жылы тиісті келісімнің қазақстандық жобасы Қытай тарапына табыс етілді. Шыңжаң ұйғыр автономиялы ауданының мұнай-газ орталығы Қарамай қаласына Қара Ертіс өзенінен канал тарту құрылысын Қытайдың жедел қолға алғанынан хабардар бола отырып, қазақстандықтар өз ұсыныстарын Қытайдың жеделдетіп қарауын тұрақты түрде еске салып отырды. 1997 жылы Қазақстан, Қырғызстан және Ресей мемлекеттері әр қайсысы жеке-жеке Қытай тарапына трансшекаралық өзендердің мәселелері бойынша қысқаша жазбалар жіберді. Қытай Төрағасы Цзян Цзэминьнің “Қытай бұл мәселеде ұлттық эгоизмге жол бермейді” деген ресми мәлімдемесінің үлкен маңызы бар [7].

Соңғы жылдары Қытайда Шыңжаң, Цинхай, Ганьсу қатарлы Батыс өңірлердің су тапшылығын шешу үшін Тибет жерінен бастау алып, Үнді мұхитқа құятын өзен-көлдердің суын пайдалану туралы бастамалар көтеріліп келе жатыр.

Ғаламдық су тапшылығы – өте күрделі экологиялық мәселе. Жер бетінде су тапшылығынан зардап шегіп отырған халықтар аз емес. Ал, халқы миллиардтан астам

Қытайда суға деген сұраныс жыл сайын артып келеді. Қытайдың Батыс өңірді барынша игеру жобасы аясында ХХІ ғасырда Шыңжаңның жан саны 50 миллион адамға жетуі мүмкін деген болжам бар. Алдымен Батыс өңірдің су мәселесін шешіп алу маңызды болмақ. Біраз жылдан бері су мәселесі туралы Қытайда көптеген ғалымдар зерттеулер жасап, ел арасында талқылаулар болды. Солардың ішіндегі ең ұтымдысы Гималай тауларынан бастау алатын өзендерді солтүстікке бұрып, Тибет-Цинхай үстіртінен ағатын өзендердің суларымен қосып Шыңжаң, Ішкі Моңғол, Цинхай және Ганьсу өлкелеріне жеткізу жолдары қарастырылған. Бұл жөнінде арнайы мамандар зерттеулер жүргізген. Олардың көздеген ең негізгі су көзі – Гималай тауының солтүстік бөктерінен бастау алып, батыстан шығысқа қарай ағатын Брахмапутра (Ярлұңзаңбо) өзені болмақ. Брахмапутра өзенінің жалпы ұзындығы 2900 шақырым. Су жинау алабының ауданы 935 мың км². Ол Тибет (Қытай), Үндістан, Бангладеш елдерінің аумағы арқылы Бенгал шығанағына құяды. Сағадағы орташа шығыны шамамен 12 мың м³/сек, ең жоғарысы 15 мың м³/сек асады (жазда), ең азы (қыста) 4000 м³/сек. Төменгі ағысында су деңгейінің көтерілуі 10-12 м жетеді және жиі су тасқынымен бірге жүреді [8].

Қытай Брахмапутра өзенін Тибеттің Ниңчы облысынан (теңіз деңгейінен 2558 метр биік) оңтүстік шығысқа қарай бұрып, Юннанның солтүстігі арқылы Сычуань, Цинхай өлкелерінің аумағын басып Лужияң, Лансаңжияң, Янцзы (Чаңжяң), Хуанхэ өзендерінің басқы ағарларымен жалғап, Ганьсу, Шыңжаң, Ішкі Моңғол өңірлеріне жеткізуді жоспарлайды. Шыңжаң жеріне барғанда су теңіз деңгейінен 1300 метр биіктікте болады. Бұл каналдың жалпы ұзындығы 6188 шақырым болмақ. Әрине, бұл жоспар бірер жылдың ішінде іске асатын жұмыс емес, ғасырлық жоба болмақ. Өйткені, Тибет үстіртінен канал қазып, су өткізу аса қиын жұмыстардың бірі. Алайда, бұл суды алдымен Ганьсу өлкесінің батысына, шығыс Шыңжаң мен оңтүстік Шыңжаңға апару көзделген. Тағы бір айта кетерлігі, Қытайдың бұл жоспарына Үндістанның қандай қабақ танытатыны қазірше белгісіз. Десе де, Брахмапутра трансшекаралық өзен болып табылады.

Қытайдың Батыс өңірді игеру жоспары ел ішіндегі экономикалық-әлеуметтік теңсіздіктерді шешумен қатар ел іргесін бекемдеп, біртұтас халықтық күшке айналып, тұрақтылықты сақтап, мемлекеттің ұлы мақсатын іске асырып жатыр. Сонымен қатар сыртқа бағытталған “Бір белдеу, бір жол” бастамасы Қытайды Азия, Африка, Еуропа елдерімен біріктіретін көлік дәліздерін дамытып, сауда және инвестицияның дамуына жол ашады.

Қытайдың жағдайы тұрғысынан алғанда, ресми Бейжіңнің Орталық Азияға қатысты дипломатиясы соңғы он жылдықтың ауқымында жаңа дәуірге аяқ басты, бұл ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің 2013 жылдың қыркүйегінде Қазақстандағы “Жібек жолының экономикалық белдеуі” туралы алғашқы ұсынынан айқындалды. “Бір белдеу, бір жолды” бірлесіп құру мүмкіндігін пайдалана отырып, Қытай мен Орталық Азия елдері ынтымақтастықтың жаңа өрлеуіне жол ашты. Қазіргі уақытта, Қытай Орталық Азия елдерінің негізгі экономикалық және сауда серіктесі және инвестиция көзі болып табылады. Қытай нарығы Орталық Азия елдері үшін де тартымды болып келеді. Қытайдың Орталық Азия елдеріне ықпалы бұрын-соңды болмаған қарқынмен үлкен кеңістікке жетті. Әсіресе Қытайдың “Бір белдеу, бір жол” бастамасын іске асыру Орталық Азияның экономикалық дамуына күшті серпін беріп ғана қоймай, сонымен қатар

бүкіл аймақтың жағдайы мен даму беталысына ықпалын арттырады. Бейжіңнің “Бір белдеу, бір жол” салмақты стратегиялық саясатына ауысқан сайын, Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық ықпалы одан әрі артады деп күтілуде. Сонымен бірге “Бір белдеу, бір жол” бағдарламасы аясында, Қытай ұсынған “Ортақ кеңесу, бірге құру, ортақ игіліктену”, “ашықтық, жасылдық және тазалық” сияқты жаңа тұжырымдамалары мен ұсыныстарын ОАА елдері белсене қабылдай бастады. Осылайша, Қытайдың ОАА елдеріне ықпалы айтарлықтай өсе бастаған. Міне, осындай жағдайлардан кейін, Қытайды тежеу мен шектеу АҚШ пен жақтастарының ұзақ мерзімді стратегиялық мақсаты екенін анықтайтын үрдіс тарих сахнасына шықты [9].

Қытай басшылығының “Қытай арманын” жүзеге асыру тетіктерінің маңызды тетігі саналатын “Бір белдеу, бір жол” бастамасы, Қытай тарапының жіті кірісуімен көкжиегін кеңейтіп, ауқымын ұлғайтып, әлемдік аренада теңдессіз жоба ретінде танылып келеді. Онымен бірге, белдеу елдерінің экономикасы мен саудасына, инвестициялау мүмкіндігіне, халқының жұмыспен қамтылуына, өндірістік әлеуетінің артуына, инфрақұрылымнан пайда алуына тиісті ықпалын тигізу үстінде. Бастама аясында 2022 жылдың алғашқы жартысына дейін Қытай әлемдегі 140-тан астам мемлекет және 32 халықаралық ұйымдармен әр деңгейдегі 206 ынтымақтастық хаттамасы, ынтымақтастық жоспары, ынтымақтастық бағдарламасы, серіктестік келісімді атқару жобасы секілді деңгейлерді қамтиды. 90 мемлекетпен өзара екіжақтылы ынтымақтастық механизмдерін қалыптастырды [10].

Қытайдың қазіргі қуатты экономикасы мен жылдам дамыған озық технологиясы, аса көп жан саны көрші елдердің көңіліне күдік ұялататыны рас. Өйткені ел ішінде, Қытайдың қуатты экономикасы көрші елдердің өндірісі мен экономикасын тығырыққа тіреп, демографиялық тасқынның таптап кету қаупі бар екені айтылуда.

Сондай-ақ Қытайдың қазіргі әскери саясаты ұлттық стратегияға бағытталған, негізгі мақсаты ретінде 2035 жылға дейін заманауи қауатты армияны жасақтау болса, 2049 жылға дейін әлем бойынша ең қуатты, озық қаруланған алдыңғы қатардағы армия құру болып табылады. Сонымен бірге, Азия-Тынық мұхит аймағындағы басқа державалардың ықпалын әлсіретіп, осы аймаққа көшбасшы ретінде орнығуды көздейді. Қытайдың экономикада, ғылым-білім техникада, өндірісте жеткен теңдессіз жетістіктері елдің күш-қуатын күннен-күнге арттырып келеді. Күшті экономикамен бірге әскери қуатының ұлғаюы дүниежүзілік саясаттағы белсенді рөлін қалыптастырды.

Қорытынды

Қытай Батыс өңірді барынша игеру саясаты арқылы әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктерді жойып, біртұтас іргелі ел құрып, ішкі тұрақтылық пен қауіпсіздікті сақтап, ұлтаралық қатынастарды реттеп, автономиялы өңірлерде қытайлық ерекшелікке ие автономия үлгісін жасап, ұлттық мәселелерді түбегейлі шешіп, бір тілде сөйлейтін Жұңхуа (қытай) халқын қалыптастыруды көздейді. Қытайдың Батыс өңірді игеру стратегиясы – Қытай Халық Республикасының жалпы әлеуметтік-экономикалық даму беталысының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Қытайдың Батыс өңірді игеру стратегиялық жоспары экономиканың бір ғана саласын өркендету ғана емес, осы

өңірді жалпы қоғамды комплексті түрде дамытуды көздейді. Көп ұлтты мемлекеттерде ұлтаралық қатынастар күрделі мәселе болып саналады. Ежелден бері ел бірлігі мен халық ынтымақтастығы Қытай халқының тарихындағы басты мәселе болатын. Бұл – Қытайдың дамуы мен өркендеуінің кепілі ретінде қарастырылады. Ұлттық бірлік пен халықтар татулығын сақтаудың көпұлтты мемлекет үшін алар орны ерекше.

Жоғарыда айтылғандай, Қытайдың Батыс өңір деп аталатын аймағының бір бөлігін Шыңжаң өлкесі алып жатыр. Қытай бұл аймаққа XVIII ғасырдың екінші жартысынан бері қарай иелік етіп келеді. Шыңжаңның байырғы тұрғындары қатарында ұйғырлармен бірге қазақ халқы да бар.

Қазіргі кезде бүкіл әлем елдері арасында ұлттық мәселенің шиеленісуінен ұлтаралық қақтығыстар туындап жатыр. Ұлттық мәселе әрдайым діни сеніммен, ұлттық салт-дәстүр мәдениетімен байланысты болып келеді. Ұлттардың бір-бірінен айырмашылығы оның тілінде ғана емес, діни мен мәдениетінде жатыр. Ұлттық мәселелерді шешу барысында діни салада да саясат жүргізіледі. Ел ішіндегі ұлттар мәселесін түбегейлі шешудің жолы – оларды бір халыққа айналдыру екендігін мемлекет билігін ұстаған үстем ұлттар ежелден жақсы біледі. Қытайдың Батыс өңірді игеру жоспары ұлттық мәселені шешудің тағы бір жолы екені анық.

Әдебиеттер тізімі

1. 曾飞远 (Зың Фейюань) 西部地区发展国家报告 [Мемлекеттік Батыс бөлікті игеру жөніндегі есеп-материалдары]. – Бейжің, 2003. – 555 б.
2. Ахметұлы Ш. Ежелгі Үйсін елі, Қытай деректері мен зерттеулер. – Үрімжі: Шыңжаң халық баспасы, 2005. – 350 б.
3. Чжуңго тарихнамаларындағы қазаққа қатысты деректер (1 том). – Бейжің: Ұлттар баспасы, 1998. – 739 б.
4. Мәсімханұлы Д. Қытайдағы түркологиялық зерттеулер. – Алматы: Алгоритм, 2023. – 204 б.
5. 新疆年度报告数据收集 [Шыңжаңның жылдық мәліметтер жинағы]. – Үрімжі, 2001. – 80 б.
6. Қытай ұлттық мұнай компаниясы. Шыңжаңның мұнай саласындағы соңғы жетістіктері [Электронды ресурс] – 2019. URL: <http://news.cnpc.com.cn/system/2019/08/07/001739969.shtml>. (қаралған күні: 21.06.2024).
7. Абдулпаттаев С. Халықаралық қатынастар және Қазақстанның сыртқы саясаты. – Алматы: Қарасай, 2006. – 216 б.
8. Брахмапутра [Электронды ресурс]. – 2001. – URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/001/193.htm> (қаралған күні: 12.05.2024).
9. Мәсімханұлы Д. Шығыс әлемі: Аңыз бен шындық. – Алматы: ЖШС “Литера-М” баспасы, 2023. – 448 б.
10. Әбиденқызы А., Қадылғазыұлы Қ. Қытайдың “Бір белдеу, бір жол” стратегиясы және Қазақстанның экономикалық мүддесі. – Алматы: Алгоритм, 2023. – 312 б.

References

1. Zeng Feiyuan 曾飞远. 西部地区发展国家报告 [National Report on the Development of the western region] (Beijing, 2003, 555 p.) (in Chinese).
2. Ahmetuly Sh. Ezhelgi Ujsin eli, Qytaj derekteri men zertteuler [Ancient Homeland, China Data and Research] (Xinjiang People's Publishing House, Urumqi, 2005, 350 p.) [in Kazakh].
3. Zhongguo tarihnamalaryndagy qazaqqa qatysty derekter [Data related to Kazakhs in Zhongguo historiography] (Nations Publishing House, Beijing, 1998, 739 p.) [in Kazakh].
4. Masimhanuly D. Qytajdagy turkologiyalyq zertteuler [Turkological studies in China] (Algorifm, Almaty, 2023, 204 p.) [in Kazakh].
5. 新疆年度报告数据收集 [Xinjiang Annual Report Data Collection] (Urumqi, 2001, 80 p.) (in Chinese).
6. Qytaj ulttyq munaj kompaniyasy [China National Company]. Shynzhannyn munaj salasyndagy songy zhetistikteri [Xinjiang's latest oil breakthroughs] [Electronic resource]. URL: <http://news.cnpc.com.cn/system/2019/08/07/001739969.shtml>. (accessed: 21.06.2024) [in Kazakh].
7. Abdulpattaev S. Halyqaralyq qatynastar zhane Qazaqstannyn syrtqy sayasaty [International relations and foreign policy of Kazakhstan] (Qarasay, Almaty, 2006, 216 p.) [in Kazakh].
8. Brahmaputra [Electronic resource] Available at: <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/001/193.htm> (accessed: 12.05.2024).
9. Masimhanuly D. Shygys alemi: Anyz ben shyndyq [Eastern world: legend and reality] (Litera-M, Almaty, 2023, 448 p.) [in Kazakh].
10. Abidenkyzy A., Kadylgazyuly K. Qytajdyn "Bir beldeu, bir zhol" strategiyasy zhane Qazaqstannyn ekonomikalyq muddesi [China's "One Belt, One Road" strategy and Kazakhstan's economic interests] (Algorifm, Almaty, 2023, 312 p.) [in Kazakh].

Д. Масимханұлы, Е. Жомарт, Т. Қадыл

Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан

Программа развития Западного региона Китая и ее политическое и экономическое влияние на Казахстан

Аннотация. В статье особое внимание будет уделено так называемому Западному региону Китая, а также будут освещены причины возникновения стратегического плана освоения Западного региона, условия реализации и его влияние на меньшинства Западного региона. Также в рамках программы Западного региона Китая речь идет о политическом, социально-экономическом положении населения Западного региона, стратегическом плане Китая международного значения "Один пояс, один путь".

Цель работы состоит в том, чтобы проанализировать причины возникновения и реализацию плана максимального освоения Китаем Западного региона, который оказался для нас слишком загадочным, проанализировать проводимую им политику с точки зрения национальных и государственных интересов, а также проанализировать влияние этого плана на Казахстан.

Ключевые слова: Западный регион Китая, меньшинства, Казахстан, Китай, Один пояс, один путь, Синьцзян, водные проблемы.

D. Masimkhanuly, E. Zhomart, T. Kadyl

Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Almaty, Kazakhstan

China's Western region development program and its political and economic influence on Kazakhstan

Abstract. The article will pay special attention to the so-called Western region of China and will also highlight the reasons for the emergence of the strategic plan for the development of the Western region, the conditions for its implementation and its impact on the minorities of the Western region. Also, within the framework of the program of the Western Region of China, we are talking about the political, socio-economic situation of the population of the Western region, China's strategic plan of international importance "One Belt, One Road".

The purpose of the work is to analyze the causes and implementation of the plan for China's development of the Western region, which turned out to be too mysterious for us, to analyze its policy from the point of view of national and state interests, as well as to analyze the impact of this plan on Kazakhstan.

Keywords: Western region of China, minorities, Kazakhstan, China, One Belt, one Road, Xinjiang, water problems.

Авторлар туралы мәлімет:

Мәсімханұлы Д. – филология ғылымдарының докторы, Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының бас директоры, Алматы, Қазақстан.

Жомарт Е. – гуманитарлық ғылымдар магистрі, Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан.

Қадыл Т. – PhD, Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан.

Massimkhanuly D. – Doctor of Philology, General director of the R.B.Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan.

Zhomart E. – Master of Humanities, Researcher of the R.B.Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan.

Kadyl T. – PhD, Researcher of the R.B.Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).